

Валерій Кудрявцев,
аспірант НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ПРИТРИМАННЯ ЯК РЕЧОВО-ПРАВОВИЙ СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ

У статті розглянуто особливості забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту за допомогою такого способу забезпечення виконання зобов'язань, як притримання. Встановлено, що у міжнародній банківській практиці давно поширеним є право притримання оборотних цінних паперів, що зазвичай розміщуються клієнтом. Предметом притримання як способу забезпечення виконання умов договору кредиту можуть бути виключно речі як фізичні субстанції, що підлягають передачі позичальникові або зазначеній ним особі. Акцентовується увага на можливості притримання на забезпечення виконання кредитних зобов'язань індивідуалізованих готівкових коштів, а також бездокументарних цінних паперів.

Ключові слова: речово-правові способи забезпечення, притримання, кредитний договір, цінні папери, готівкові кошти, кредитор, позичальник.

Одним із доволі дієвих способів забезпечення виконання кредитних договорів є такий речово-правовий спосіб забезпечення, як притримання. У Цивільному кодексі України (далі — ЦК України) вдосконаленню інституту забезпечення виконання зобов'язань приділено значну увагу, про що зокрема свідчить розширення переліку видів забезпечення та доповнення їх таким новим видом, як притримання. Складність і взаємозв'язок різних суспільних відносин, а також прагнення виробити доцільніші прийоми правового регулювання (поява яких викликана реальною практикою), обов'язково призводять до появи нетипових інститутів, до яких можна віднести право притримання [1, с. 133]. Притримання

є новим для цивільного законодавства України способом забезпечення виконання зобов'язань [2, с. 357], чим, на думку А. Б. Гриняка, можна пояснити те, що ні у цивільному законодавстві, ні у науці цивільного права не вироблено вичерпного поняття права притримання. Дослідник припускає, що така ситуація викликана тим, що у створенні будь-якого короткого поняття цього інституту немає значної необхідності, а можливість формулювання саме короткого і водночас вичерпного поняття вкрай обмежена. Разом з тим простота, доступність і універсальність зазначеного способу забезпечення виконання зобов'язань уже призводить до його значного поширення на практиці [3, с. 267]. Водночас цей спосіб забезпечення вико-

нання кредитних зобов'язань новим можна назвати лише з певним ступенем умовності, оскільки він був відомий вітчизняному праву як радянського, так і дорадянського періоду, хоча термін «притримання» вживався не завжди. Так, М. М. Агарков свого часу вказував на банківські правила, в яких передбачалося право кредитної установи притримувати майно позичальника, що не виконав своїх зобов'язань [4, с. 117—118].

У міжнародній банківській практиці давно поширеним є право притримання оборотних цінних паперів, що зазвичай розміщуються клієнтом [5, с. 687]. Так, банки мають право застосовувати право притримання щодо чеків, при оплаті чеком у разі перевищення суми кредиту за рахунком, або при оплаті рахунку, в той час як інший рахунок особи в тому ж банку перевищено. Право притримання чеку з'являється у банку і при шахрайстві клієнта при подачі чеків [6, с. 374].

Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 594 ЦК України сутність притримання полягає в тому, що кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання. Крім загальних положень про притримання, відображених у § 7 гл. 49 ЦК України, законодавець закріпив і спеціальні норми, що дозволяють кредитору притримати річ для забезпечення виконання зобов'язань за окремими цивільно-правовими договорами, а саме: підряду (ст. 856), побутового підряду (ч. 2 ст. 874), перевезення (ч. 4 ст. 916), комісії (ст. 1019).

Разом з тим, не дивлячись на закріплення перелічених вище спеціальними нормами можливостей застосування притримання у певних випадках, кредитор не позбавлений права скористатися зазначеним способом забезпечення виконання зобов'язань і за іншими договора-

ми за наявності необхідних для цього підстав [7, с. 48]. Тобто такий спосіб забезпечення цілком виправдовує своє застосування і в кредитних зобов'язаннях, адже притримання — завжди реальне забезпечення зобов'язань *de facto*, коли річ знаходиться завжди в руках кредитодавця, що гарантує йому забезпечення вимог в межах її вартості. Такого висновку доходимо, зважаючи, що притримання виникає в силу прямої дії норм § 7 гл. 49 ЦК України. Крім того, право на притримання речі у кредитодавця може виникнути не лише з кредитного договору, а й з будь-якого іншого договору, укладеного з позичальником, за яким річ перейшла у правомірне володіння кредитодавця.

З цього приводу в юридичній літературі існує й протилежна точка зору, що для застосування притримання обов'язково повинен бути укладений договір, в силу якого одна сторона зобов'язана вчинити певні дії на користь іншої сторони (наприклад, передати річ), а інша, в свою чергу, прийняти й оплатити (річ) або компенсувати пов'язані з нею (річчю) витрати та інші збитки [8, с. 50]. Якщо екстраполювати її на досліджувані нами кредитні правовідносини, то вона не витримуватиме критики, хоча б тому, що законодавець не закріпив у § 7 гл. 49 ЦК України імперативного правила про обов'язковість наявності зв'язку вимоги, що забезпечується притриманням, із зобов'язанням, в межах якого кредитор правомірно заволодів річчю. Більше того, ч. 2 ст. 594 ЦК України закріплена можливість забезпечення притриманням речі й інших вимог кредитора. На цій основі можемо зробити висновок, що кредитодавець вправі притримувати у себе, наприклад, гроші, що знаходяться на його рахунках за іншими цивільно-правовими договорами позичальника.

Одразу ж зазначимо, що предметом притримання як способу забезпечення виконання умов договору кредиту можуть бути виключно речі як фізичні субстанції, що підлягають передачі пози-

чальникові або зазначеній ним особі. Водночас в законодавстві відсутні будь-які обмеження права притримання в залежності від виду речей, що знаходяться у кредитодавця.

Аналізуючи можливість притримання кредитодавцем за кредитним договором рухомих та нерухомих речей доцільно зазначити, що речі, не вилучені з цивільного обороту, можуть бути об'єктом притримання. Натомість не можуть бути предметом притримання речі, вилучені з цивільного обороту, оскільки вони не можуть перейти у законне володіння кредитодавця в якості речей позичальника. Водночас речі, обмежені в цивільному обороті, можуть бути предметом притримання лише за умови, що кредитор відповідає критеріям, що висуваються законом до володільця подібної речі (наприклад, притримання зброї має наслідком отримання дозволу на її зберігання тощо), та за умови, що він заволодіє притримуваною річчю на законних підставах. Вищенаведене дозволяє стверджувати, що за досліджуваним нами кредитним договором, за яким кредитодавцем виступає банк чи інша фінансова установа, що наділені спеціальною правосуб'єктністю, притримання речей, що обмежені в цивільному обороті, є неможливим.

Щодо можливості притримання грошей з метою забезпечення належного виконання умов кредитного договору слід зазначити, що за ст. 177 ЦК України гроші віднесені до речей. На думку В. В. Посполітака, суттю грошей є зобов'язальні відносини, без яких не існує грошей, а існують «речі», на які поширюються загальні положення речового права. Грошові знаки є грошима, якщо вони випущені в обіг, і їхньою правовою основою є зобов'язання центрального банку держави від імені держави та зобов'язання всіх учасників грошового обігу в державі приймати їх як засіб платежу [9, с. 240].

Зважаючи на те, що гроші можуть існувати у двох формах — готівковій та

безготівковій, доволі дискусійним в цивілістиці є питання можливості притримання останніх за кредитним договором. Так, аналізуючи природу безготівкових грошових коштів, слід зазначити, що в доктрині поширеними є такі підходи до розуміння їх правової природи:

1) безготівкові гроші — це права вимоги вкладника до банківської установи, що є об'єктом зобов'язальних відносин та регулюються нормами зобов'язального права (Є. О. Суханов [10, с. 177]);

2) безготівкові гроші — це свідоцтва на право одержання грошових коштів, що обертаються на рахунках (О. П. Подцерковний [11, с. 246]);

3) безготівкові кошти — це документована інформація (інформаційні ресурси), змістом якої є безумовні зобов'язання, обов'язкові до прийняття за номінальною вартістю при всіх видах платежів для зарахування на рахунки, у вклади і для переказу, обчислені у грошових одиницях законного платіжного засобу (С. Тараканов [12, с. 69]);

4) на безготівкові кошти поширюється режим речових прав, шляхом застосування прийому юридичної фікції та концепції «безтілесних речей» (Д. В. Мурзін [13, с. 79—80]).

Із вищенаведених позицій цікавою для нашого дослідження є остання точка зору, що гроші, незалежно від їх форми, є об'єктами цивільних прав, на які законодавцем поширено режим речей. Щодо можливості грошей бути предметом притримання, то, на думку С. Ю. Наріжно-го, об'єктом притримання можуть бути індивідуалізовані готівкові гроші в іноземній валюті, а також індивідуалізовані готівкові гроші в національній валюті України, які мають цінність, відмінну від їх номінальної вартості [14, с. 143]. На нашу думку, грошові кошти, якими володіє позичальник, будучи засобом платежу, мають цінність для останнього, а тому їх притримання кредитодавцем буде стимулювати позичальника до належного виконання умов кредитного договору.

На думку Т. М. Карнаух, притримання можливе у відношенні готівкових грошей у національній валюті України, які індивідуалізовані певним, погодженим сторонами зобов'язання, способом, та які мають цінність, відмінну від їх номінальної вартості. Прикладом можуть слугувати інвестиційні, пам'ятні, ювілейні, сувенірні монети, що випускаються НБУ і які є законним платіжним засобом на території України. В результаті здійсненої сторонами індивідуалізації грошей останні, навіть перебуваючи у володінні кредитора, будуть власністю боржника, а тому кредитор зможе їх притримати як «чужі» речі. Враховуючи викладене, зазначені гроші (монети) можуть бути реалізовані в порядку, встановленому для предмета застави, на який звернено стягнення, а з одержаної від продажу вартості будуть задоволені вимоги кредитора [7, с. 134]. Тобто предметом притримання як способу забезпечення виконання кредитних зобов'язань можуть бути виключно індивідуалізовані в погодженій сторонами договору спосіб (наприклад, шляхом запису номерів банкнот) готівкові кошти, виражені як в національній валюті України, так і в іноземній валюті. В інших випадках йтиметься про такі цивільно-правові інститути, як зарахування зустрічних однорідних вимог або зупинення зустрічного виконання.

Аналізуючи можливість притримання цінних паперів, доцільно зазначити, що вони можуть бути предметом притримання за кредитним договором за умови, якщо вони емітовані в документарній формі. Бездокументарні цінні папери не можуть бути притримані, оскільки вони не мають матеріального вираження, тобто не є речами. Щоправда, з цього приводу донині тривають дискусії щодо можливості/неможливості цінних паперів виступати предметом права притримання. Загалом можна виділити сформовані у цивілістиці три підходи до означеної проблеми.

За першим із них будь-який цінний

папір може бути предметом притримання (А. Радзівілл [15, с. 80]). За другим підходом цінні папери не можуть бути предметом притримання (А. В. Кузнецов [16, с. 115]). За третім підходом виключно документарні цінні папери можуть бути предметом притримання (С. В. Сарбаш [17, с. 155—156], Л. М. Якушина [18, с. 11]).

На нашу думку, саме третій підхід є найбільш переконливим під кутом зору нашого дослідження. Також висновку доходимо, зважаючи, що законодавець у ЦК України формулює дефініцію цінного паперу через позначення документальної його форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера і особи, яка має право на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам. Залежно від сфери застосування цінні папери виконують роль інструмента в комерційній діяльності суб'єктів підприємництва, застосовуються для підтвердження і оформлення кредитних відносин [19, с. 200].

Як видається, обґрунтованість можливості притримання за кредитним договором виключно цінних паперів, емітованих в документарній формі, впливає із відображеного в Законі України «Про депозитарну систему України» підходу до розуміння бездокументарної форми цінного паперу як облікового запису на рахунку в цінних паперах депонента в депозитарній установі. Інакше кажучи, відмінність між правовим режимом майнових прав, закріплених у документарній та бездокументарній формах цінних паперів, полягає у відмінності правових засобів, які необхідно використовувати для їх здійснення і передачі. Тобто, як зазначає Т. М. Карнаух, якщо у кредитора на певній правовій підставі знаходиться сертифікат належних боржнику цінних паперів, то він, за наявності підстав для застосування притримання, мо-

же притримати цей сертифікат, звернувшись спочатку до реєстратора із заявою про внесення до реєстру цінних паперів запису про обтяження цінних паперів, права на які посвідчені відповідним сертифікатом, а потім і до суду — із заявою про звернення стягнення на притримувані цінні папери [7, с. 138—139]. Виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що притримання як спосіб забезпечення виконання кредитних зобов'язань можливе лише щодо цінних паперів у документарній формі, цінні папери у бездокументарній формі не можуть бути предметом права притримання.

Дискусійним сьогодні залишається й питання можливості/неможливості притримання речі, що не пов'язана безпосередньо із забезпечувальним зобов'язанням. На неможливість такого притримання у вітчизняній літературі наголошує Є. О. Харитонов, на думку якого, якщо майно знаходиться у кредитора у зв'язку з одним зобов'язанням боржника, а під загрозою опиняється виконання обов'язків цим же боржником за іншими зобов'язаннями щодо цього ж кредитора, то вимоги кредитора можуть забезпечуватися притриманням речі лише за умови, що інше не встановлено договором або законом [20, с. 398]. Натомість, на думку Т. М. Карнаух, наявність зв'язку забезпечуваного зобов'язання з притримуваною річчю передбачається законодавцем лише для окремих видів зобов'язань (перевезення, комісія, підряд — *прим. авт.*) і не є обов'язковою та необхідною умовою застосування притримання [7, с. 180].

З цього приводу доцільно прислухатися до думки тих дослідників, які допускають можливість притримання речі, що не пов'язана безпосередньо із забезпечувальним зобов'язанням. Так, на нашу думку, цілком можливо на практиці є ситуація, коли об'єктом притримання є річ, набута кредитодавцем у володіння за будь-яким іншим зобов'язанням з тим же позичальником. Тобто з метою на-

лежного виконання зобов'язань за кредитним договором не має значення, заволодів кредитодавець притримуваною річчю за основним договором, чи за іншими договорами з боржником. Більше того, притримання забезпечує не тільки фінансові зобов'язання позичальника за договором кредиту, а й так звані «похідні зобов'язання», пов'язані зі сплатою процентів за договором, відшкодуванням витрат, пов'язаних із річчю, тощо.

Таким чином, підставою виникнення права притримання за кредитним договором є складний юридичний факт, складовими елементами якого є: а) наявність кредитного договору, на забезпечення виконання якого і передбачається такий спосіб, як притримання; б) невиконання чи неналежне виконання позичальником грошових зобов'язань за кредитним договором; в) знаходження речі, що підлягає передачі позичальнику, у законному володінні кредитодавця; г) настання строку повернення позичальнику речі, що притримується кредитодавцем.

Натомість підставами припинення права притримання за договором кредиту є: а) виконання забезпеченого притриманням договору кредиту; б) визнання договору кредиту недійсним; в) розірвання кредитного договору; г) втрата кредитодавцем притримуваної речі (наприклад, її знищення); г) задоволення вимог кредитора за рахунок притримуваної речі, що здійснюється шляхом її продажу з публічних торгів тощо.

Підсумовуючи, доцільно зазначити, що притримання є універсальним речово-правовим способом забезпечення виконання кредитних зобов'язань, що не є складовою частиною договору кредиту. Притримання є додатковим забезпечувальним зобов'язанням, що відрізняється від таких суміжних цивільно-правових інститутів, як: застава, самозахист, право продажу чужої речі, зупинення зустрічного виконання зобов'язань, зарахування зустрічних однорідних вимог.

Таким чином, на підставі аналізу інституту притримання можемо зробити **висновок** про дієвість та важливість цього речово-правового способу забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту для обох зі сторін, адже кредитор фактично володіє конкретною реччю позичальника (основні ризики кредитодавця відображаються лише у можливостях загибелі такої речі), а позичальник, виділивши таку річ, може й надалі продовжувати володіти та користуватися нею (наприклад, у випадках купівлі житла в кредит), що, правда, обмеживши себе в праві розпоряджатися предметом забезпечення.

Список використаних джерел

1. Кізлова О. С. Застава в цивільному праві (питання теорії): монографія. — Одеса: Фенікс, 2011. — С. 133.
2. Боднар Т. В. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. — Київ, 2005. — С. 357.
3. Гриняк А. Б. Теоретичні засади правового регулювання підрядних зобов'язань у цивільному праві України: монографія. — Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. — С. 267.
4. Агарков М. М. Основы банковского права. Курс лекций. Изд. 2-е. Учение о ценных бумагах. — М.: Изд-во Бек, 1994. — С. 117—118.
5. Ellinger E. P., Lomnicka E. Modern Banking Law. 3-d edition. — Oxford University Press, 2002. — P. 687.
6. Paget's Law of Banking. Editor Mark, LLB Napgood. L.: Butterworths Law, 1997. — P. 374.
7. Карнаух Т. М. Притримання як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. — Київ, 2007. — С. 48, 134, 138—139, 180.
8. Матвієнко Н. Притримання речі як один із способів забезпечення виконання зобов'язання // Юридичний журнал. — 2005. — № 3. — С. 50.
9. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 1 / кер. авт. кол. та відп. ред. проф. А. С. Довгерт, проф. Н. С. Кузнецова. — Київ: Юстініан, 2005. — С. 240.
10. Комментарий к части второй Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей. — М.: Фонд «Правовая культура», 1996. — С. 177.
11. Подцерковный О. П. Денежные обязательства и расчетные правоотношения в Украине. — Одесса: «Студия «Негоциант», 2005. — С. 246.
12. Тараканов С. Информационная природа безналичных денег // Хозяйство и право. — 1998. — № 9. — С. 69.
13. Мурзин Д. В. Ценные бумаги — бестелесные вещи. Правовые проблемы современной теории ценных бумаг. — М.: Статут, 1998. — С. 79—80.
14. Наріжний С. Ю. Забезпечення виконання договірних зобов'язань із передання майна у тимчасове користування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — К., 2013. — С. 143.
15. Радзівіл А. Притримання майна як новий вид забезпечення прав сторін у договорі // Юридичний журнал. — 2005. — № 6. — С. 80.
16. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / за відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — Київ: Юрінком Інтер, 2005. — Т. II. — С. 115.
17. Сарбаш С. В. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств. Изд. 2-е, исправленное. — М.: Статут, 2003. — С. 155—156.
18. Якушина Л. Н. Удержание в системе способов обеспечения исполнения обязательств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Екатеринбург, 2006. — С. 11.
19. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання четверте, перероблене та доповнене. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. — С. 200.
20. Цивільне право України: Підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. — Київ: Істина, 2003. — С. 398.

Кудрявцев Валерий. Удержание как вещно-правовой способ обеспечения исполнения обязательств по кредитному договору.

В статье рассмотрены особенности обеспечения исполнения обязательств по кредитному договору с помощью такого способа обеспечения исполнения обязательств, как удержание. Установлено, что в международной банковской практике давно распространено право удержания оборотных ценных бумаг, что размещаются клиентом. Предметом удержания как способа обеспечения исполнения условий договора кредита могут быть только вещи как физические субстанции, подлежащие передаче заемщику или указанному им лицу. Акцентируется внимание на возможности удержания на обеспечение исполнения кредитных обязательств индивидуализированных наличных средств, а также бездокументарных ценных бумаг.

Ключевые слова: *вещественно-правовые способы обеспечения, удержание, кредитный договор, ценные бумаги, наличные средства, кредитор, заемщик.*

Kudryavtsev Valeriy. Retention as material-legal way to ensure the enforcement of the obligations under the loan contract.

The article examines the features of the ensuring of implementation of obligations under the loan contract with the help of such method of ensuring of implementation of obligations as retention. Found that in the international banking practice the right of retention of negotiable securities usually placed by the client is long spread. The subject of retention as a method of ensuring of implementation of the loan obligations may be only things as physical substance to be transferred to the borrower or the person specified by him. The attention is focused on the possibility of retention of individualized cash and uncertificated securities to ensure implementation of credit obligations.

Keywords: *proprietary methods of the ensuring, retention, loan contract, securities, cash, lender, borrower.*